

КЕЛЕМЕН МИКЕШ

1738—1739

Между маджарските пътешественици, минавали през първата половина на XVIII в. и през български земи, твърде видно място заема Келемен Микеш (1690—1761). Роден е в трансилванското селище Загон и произхождал от благородническо маджарско семейство. В един негов портрет от около 1710 г. е означен като: граф Келемен Микеш, камерхер на княз Ференц Ракоци. Баща му се е числял към куруците—борци за свобода срещу игото на Хабсбургите. Когато през 1707 г. Ференц Ракоци II бил поставен на престола на Трансилвания, 16-годишният Микеш постъпил в неговия двор като «вътрешен слуга» или дворцов паж. От тук нататък до края на живота си той бил свързан с Ракоциевци и техните приближени, прекарвали по-голямата част от живота си в изгнание след несполучливата борба на Ференц Ракоци и неговият син Йозеф Ракоци срещу владичеството на Хабсбургите. Тая борба, както е известно, траяла от 1703—1711 г., след което Ракоци и хората му били принудени да търсят убежище в Полша, после във Франция и оттам в Турция. В Галиполи маджарските бежанци начело с Ракоци пристигнали на 10 октомври 1717 г., приети с почести и оттам введени в Одрин, където по това време пребивавал и султанът. По-късно маджарските бежанци били настанени около Цариград в Бююкдере и Йеникьой. Австрийският император неведнъж искал тяхната екстрадиция, но султанът не се съгласявал да извърши такова позорно дело. През м. април 1720 г. бежанците били преместени в гр. Родосто, където им била определена цяла улица и околни владения. След смъртта на Ракоци в 1735 г. начело на бежанците застанал неговият син Йозеф Ракоци, който през януари 1738 г. сключил съюзен договор със султана срещу австрийците и би признат за княз на Трансилвания. След това маджарските бежанци се включили в турския поход срещу австрийците през 1738 г. Не с особено удоволствие с експедицията тръгнал и Келемен Микеш. По тоя повод той минал през български земи от Одрин — Черна вода (Червена вода) — Русе — Видин — Оршова и послал назад по Дунав. На 10 ноември 1738 г. в Черна вода (Червена вода) починал и вторият Ракоци. В същата година Портата изпратила някои от по-главните маджарски бежанци във Видин, между които бил и Микеш. След смъртта на по-видните изгнаници, Микеш бил назначен от турците за башбуг — началник на останалите. Както се вижда от писмата на Микеш, на много места в Турция по онова време върлувала чума, от която починал и той в Родосто на 2 октомври 1761 г. и бил погребан там в арменските гробища.

Оставените от него Писма от Турция, писани между 1717—1758 г., и други писания го изтъкват като най-виден представител на маджарската проза от 18 в. Те представляват нещо като дневник, хроника за многогодишното изгнаничество на маджарските борци за свобода, наред с това дават ценни сведения за живота, нравите, събитията и още много други подробности в империята на султаните през дадения период. Интересни сведения съдържа той и за някои български земи, поради и което превеждането на ония откъси от него е напълно оправдано.

По-долу следват някои кратки бележки за самия дневник, откъси от него и българският им превод.

Дневникът на Келемен Микеш е бил издаден за пръв път през 1794 година и носи следното заглавие:

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK MELLYEKBEN A II-ik Rákóczi Ferencz Fejedelemmel Bújdósó Magyarok Történetei más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan előadatnak. Irta Mikes Kelemen Az emléttett Fejedelemnek néhai Kamarássa. Most pedig Az eredetképpen való Magyar Kézirásokból kiadta Kulcsár István Az Ékesszöllásnak Tanítója. Szombathelyen. Nyomtatta Siess Antal József. 1794. — ПИСМА ОТ ТУРЦИЯ, в които са изложени приятелски историите и други паметни неща на маджарските изгнаници заедно с княз Ференц Ракоци II. Написал Келемен Микеш, някогашен камериер на споменатия княз. Издал сега от оригиналните маджарски ръкописи Ищван Кулчар, учител по красноречие. Сомбатхей. Напечатал Йожеф Антал Шиеш. 1794.

През 1906 г. по случай пренасянето останките на Ракоци от Цариград в родината излиза ново, автентично издание от горната книга, илюстрирано с цветни и черни илюстрации от художника Илейш Едвин на ония места в турската империя и български земи, където са били писани писмата на Микеш. Това издание носи следното заглавие: Zágoni Mikes Törökországi levelei. A magyar királyi kormány támogatásával II Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállítása alkalmából készült emlékkidás. Budapest, Franklin Társulat, 1906. (Писма от Турция на Келемен Микеш от Загон. Възпомятелно издание, подготвено по случай пренасянето в родината праха на Ференц Ракоци II, с подкрепата на маджарското кралско правителство). Изданието е предшествувано от следните уводни статии, чиито заглавия тук се дават направо в български превод: Ласло Нейгвеши, Животът на Келемен Микеш, VII—XIX; Калман Тали, Исторически увод, XXIII—XXXIV; Жолт Бьоти, Епистоларната книга на Микеш в нашата литература, XXXVII—III; Калман Сили, Писма от Турция на Микеш от езиково гледище; VII—XIII; Бейла Ерьоди, Турски елемент в Писма от Турция XVII—XXII и Ференц Миклош, Текст на писмата, XXVII—XXIX.

Общият брой на писмата е 207. По време те са писани между 1717 и 1758 г. Както сам Микеш казва на стр. 490 от първото издание, първото писмо е писано на 10 октомври 1717 г., когато е бил на 22 години, а последното, когато е бил вече 69-годишен, в 1758 г. Писмата са писани от равни краища на тогавашната турска империя: Галиполи, Йеникьой, Одрин, Родосто и др., и което е най-важно от българско гледище, от Видин, с Червена вода, Русенско, или както в текста навсякъде е писано Черна вода, което в превода тук се запазва, и от Русе (в текста Оросчик).

Писмата на Микеш са адресирани в Константинопол до графиня Р. Е., към която той навсякъде се обръща: мила моя леля. Такава мнима, възбращаема графиня по това време не е съществувала между маджарските изгнаници в Цариград и общо е убеждението в маджарската литература, че писмата на Микеш са били внушени като един вид дневник, или хроника от самия Ракоци и днес имат литературна стойност. За тях е писано много, което се вижда от изброените по-горе статии към възпоменателното издание от 1906 г. Според мнението на един от авторите «Писма от Турция» не представлява историческо съчинение, а е художествено творчество, което разказва лични впечатления на автора. Голямото значение на «Писмата», на Микеш е отдавна достойно оценено в маджарската история и литература. С обнародването в български превод на ония от тях, немного на брой, писани от български краища, с интересни описания и наблюдения из живота на маджарската емиграция в български земи, се прави важен принос към историята на нашите земи през две определени години от първата половина на XVIII век. Езикът е старинен маджарски, както се е говорило и писало по онова време. Старинността е запазена и в превода. За срещаните географски и други имена в текста са дадени обяснителни бележки под превода. Илюстрациите във второто издание са правени на място от споменатия художник. Между тях има някои на град Видин, където очевидно той е бил и ни е оставил някои рисунки, как са изглеждали някои къщица от него. Тях също помествам тук, защото дават представа за места от града преди позече от 70 години. Всяко писмо е номерирано от ляво и дясно на текста.

За големия интерес към «Писма от Турция» на Келемен Микеш свидетелствува и голямото критично издание «Келемен Микеш, Писма от Турция и писма със смесено съдържание в серията «Събрани съчинения на Келемен Микеш», изготвено в Института за литература при Унгарската академия на науките, излязло през 1966 г., том I, под редакцията на Лайош Хопп.¹ През 1971 г. Лайош Хопп, който в най-ново време е един от най-добрите познавачи на Келемен Микеш, написа още едно изследване за него под заглавие *Kelemen Mikes, l'auteur des Lettres de Turquie par Lajos Hopp*. *Acta Literaria Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus 13 (1—4), pp. 167—190 (1971)*.

Тук авторът отново се спира на генезиса и жанра на «Писмата», на тяхната структура, екзотичния им сюжет, на тяхната стойност като исторически извори, на езика им и др. Тая последна студия на Хопп е нов принос към още по-добро опознаване на «Писмата» на Микеш.

Нашият превод тук е направен по второто, вече посочено издание, защото то е автентично и по същество на историческите, географските и други данни, които съдържа за нашите земи, с нищо не се отличава от третото. Изтъквам това обстоятелство, защото някои унгарски колеги правят възражение, че преводът не е направен по последното издание на Лайош Хопп. Когато говорих с него по тоя въпрос, той сам не държеше преводът да се

¹ Mikes Kelmen T rökországi levelek és Misszilis levelek Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. Mikes Kelemen összes művei, szerkesztette Hopp Lajos, I. kötet. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti intézetében. Akadémiai kiadó, Budapest, 1966.

направи по неговото издание. От него обаче аз използвах някои бележки, както и по-долу ще се види. Използувано е второто издание и заради неговите илюстрации-изгледи от гр. Видин и неговата околност, които също представляват автентична документация от човек, който ги е рисуваа от натура преди много десетилетия. От тях виждаме как са изглеждали някои кътове от Видин, важно обстоятелство за неговата история от края на миналия и началото на нашия век. Възраженията на унгарските колеги, че между второто и третото издание съществували някои филологически отклонения и може би недостатъци в нашия случай са без значение, защото за нас тук са важни историческите данни, които дава Микеш, а в тях разлика между двете издания няма. В това можем да се уверим при едно дори повърхностно сравнение. Тия свои съображения аз изтъкнах и при моите разговори с Хопп, като тук седоволявам да спомена и използвам до известна степен неговия коментар и обяснителните бележки. За всичко това аз съм му твърде благодарен като участник и консултант в нашето издание. Макар прочие преводът тук да е направен по второто, споменато вече издание, спирам се на някои бележки от новото издание, които се отнасят до писмата, отправени от Червена (Черна) вода. На стр. 698/699 там се говори надълго, все по румънски извори за Черна вода, свързана с канал с Дунав, която в средата на XIX в. се наричала Карасу. Но от ни едно известие не се разбира, че може да става дума за село Червена вода, Русенско, за което говори и второто издание, споменато по-горе. Така още в 1906 г. авторитетният маджарски учен, литературен историк, Ласло Нейгъеши, автор на статията «Животът на Келемен Микеш», на стр. XV от изданието между другото пише, че Микеш придружавал Йозеф Ракоци по пътя му «за Одрин, Черна вода (по-точно: Червена вода до Русе) в Русчук, Видин и под Оршова». По-нататък, пак там, авторът пише: «Привържениците му пренесли Ракоци в Оросник (Русе), — като по пътя с вълнение поздравили идващата от Трансилвания река Олт. — оттам в Червена Вода (к. м.), където на 10 ноември той починал на тридесет и осем годишна възраст.» Сам Микеш в писмо 133 от 19 февруари 1738 г. разказва, че дошли тука по път край високи, снежни планини и навсякъде имало «хубави български села», и че селото се обитава «наполовина от власи, наполовина от българи, турци малко», както и в други крайдунавски селища и български земи. Предходните две писма, 131 и 132, са писани от Цариград на 25 януари 1738 г. и от Одрин — 5 февруари с. г. Пътят на Микеш води през български земи на север към Дунав, където наистина има «високи и снежни планини», за Черна (Червена) вода, оттам за малко в Букурещ и обратно в Червена вода — Русе и пак обратно в Червена (по текста Черна) вода. Но не само това. Пак в своите бележки към писмо 144 редакторът на новото издание Лайош Хопп цитира заветанието на починалия в Черна вода Йозеф Ракоци, в края на което стои следният текст: «Fait a Chernavoda en Bulgarie, en presence de monsieur Clement de Mikes nostre Grand chambellan» и т. н., от което ясно се вижда, че става дума за българско селище, а не както мислят цитираните румънски автори и оттам правят изводи, че Микеш говори за румънски земи. През 1959 г. редакторът на изданието е ходил в румънската Черна вода, край Дунав в югоизточна Румъния, за да търси следите на маджарските емигранти и гроба на Ракоци, но не ни казва какво е намерил. В споменатото издание на Л. Хопп, на стр. 697, е посочен маджарски превод

на един дефтер с данни за издръжката на «генералите» около Йозеф Ракоци, в който съвсем ясно се говори за «ruszcsuki járásban levő Csernovi falu» (село Чернови, намиращо се в Русенска околия). Това е още едно неоспоримо потвърждение, че употребяваното навсякъде от Келемен Микеши наименование Черна вода е идентично с Червена вода. В подкрепа на твърдението, че споменаваната от Микеши Черна вода е на българска земя, може да служи и писмо 143, писано оттам на 7 ноември 1738 г. Там той пише: «На 19-ия ден на миналия месец тръгнахме от Оросчик. След три или четири часа пристигнахме тука (т. е. Черна — Червена вода)» и т. н. Значи става дума за място недалече от Оросчик (Русе), и че пътуването е станало по суша, а не е продължено надолу по Дунав. Ако беше така, Микеши непременно щеше да събщи, че са продължили пътуването по реката, а едно такова пътуване до румънската Черна вода със съвременното днешно средство трае много часове, а камо ли при тогавашните условия. Ако ли пък днес пътуваме по суша до румънската Черна вода с бързо средство от Русе, там бихме стигнали най-малко за три часа. През 1738 г., при пътуване с коне и каруци това е било невъзможно. И още едно съображение. Турското име на Черна вода — Карасу — е известно от документи още от XVII в., дори и от по-рано. Ако маджарските бежанци бяха отседнали в Карасу, име употребявано тогава, Микеши нямаше да пропусне да го отбележи. Следователно при тия обстоятелства не може и да остане съмнение, че в текста на Микеши става дума за село Червена вода. Русенско, а не за днешния румънски добруджански град Черна вода, както твърдят румънските историци и главно Паул Чернаводeanу, от когото черпи издателят на тук разглежданото трето издание на «Писмата на Микеши Келемен».

По време на моята научна командировка в Будапеща през м. август 1971 г. аз обърнах внимание на издателя на съчиненията на Келемен Микеши, Лайош Хопп, в споменатия том I на обстоятелствата около местоположението на Черна вода, погрешно употребявана вместо Червена вода. Той се съгласи напълно с моите доводи и дори ме помоли при случай да изправя грешката му. Следователно, когато през 1959 г. е посетил румънската Черна вода да търси следи от маджарската емиграция, той е бил заблуден от румънските историци, че изгнаниците са били настанени в днешната Черна вода, край Дунав, която, както вече се каза, по оноза време на турски се е наричала Карасу.²

² Допълнителен аргумент в полза на изтъкнатите по-горе съображения по този въпрос е и обстоятелството, че и в някои други чужди пътеписи от онова време името на с. Черве а вода — Русенско, се предава като «Черна вода». Така например авторът, който е описал движението на австрийския посланик при Портата Йохан Христоф фон Киндсперг през 1672 г. от Яш през Гюргево за Одрин, пише, че като потеглили от Русе, за 4 часа стигнали в Черна вода (Zergnaoda), където имало албански търговци, и оттам през с. Ветово (Vetua) за 8 часа стигнали в Разград. — Вж. М. Йонов, Българските земи преди 300 години, отрязани в дневниците на Киндсперг (1672—1674 г.) — ГСУ, ИФ, т. LXXV, кн. 3, С., 1971 г., с. 338, 356 (Бел. ред.).

Черна вода³, 19 февруари, 1738

Ние, слава богу, вчера пристигнахме тука, с твърде голяма беда, но здрави. Вчера беше мосопустен вторник⁴, но ние започнахме поста още вчера, и ако всички постим така, както го започнахме, краят му ще бъде гладуване, защото не намираме нищо. Може би след това ще бъде по-добре, защото известно време ще останем тук. Пътят ни беше твърде снежен, главно поради това, че дойдохме по планините. Почти навсякъде има хубави български села, където можеше да се намери ядене (и) достатъчно вино. В ония села има достатъчно сланина, която е твърде рядък ликтариум⁵ в Турция. Първом пред българката трябва да се прекръстиш и така дава сланина: иначе не би дала. Причината за това е, че ако би дала на някой турчин, и това биха видели други, за това биха я наказали. Черна вода е твърде грозно място, но е голямо село (и) в него има хубави къщи. Обитават го наполовина власи, наполовина българи, турци малко. Но тук има богати търговци. Всички те търгуват най-вече в Трансилвания. Къщите всички са строени по един образец. Бих писал и повече, ако има какво. Оставам на ваша милост.⁶

134

Черна вода, 5 март, 1738

Може би ваша милост вече е забравила писмото. Аз още не съм го забравил и затова пиша, че вчера се завърнах от Букурещ. Князът⁷ ме изпрати да поздравя войводата Константин.⁸ Той ме посрещна с голяма почест и ме въведе с разкош у себе си. Докато бях там, войводата ме обкръжаваше с чест и ме изпрати почтено. По Дунав минах пешком (със сухи нозе) и дойдох през него. Много се боях да не би краката ми да потънат.⁹ Щях да мина по-зле, отколкото свети Петър. Писмото на везира пристигна днес, в което избилствуват всякакви обещания. В него има много насърчения, ще му дадат 30 или 40 хиляди души, но в това аз съм Тома (Неверни). Накрая пишат, че оттук трябва да се отиде във Видин. За какво, по каква причина? Бог знае.

³ Село Червена вода, Русенски окръг.

⁴ У католиците след тоя вторник започва големият пост преди Великдена.

⁵ Лакомство, деликатес.

⁶ Предходното писмо Микеш Келемен е писал от Одрин и то носи дата 5 февруари 1738 година. Тука той е пристигнал от Цариград. Нито в едното, нито в другото той не е споменал по какъв път е дошъл и не е означил селищата до Червена вода. Това не е казано и после.

⁷ Йозеф Ракоци, когото Микеш е придружавал.

⁸ Войвода Константин Маврокордат, син на княз Николай Маврокордат, който управлявал на няколко пъти в Букурещ между 1730 и 1743 г. Умрял през 1769 г.

⁹ По това време Дунав сигурно още е бил замръзнал, защото само така може да се разбере, защо Келемен Микеш е минал през него пешком.

Отнасят се с нас като с децата и искат да направят от нас скелети, защото Портата мисли, че щом пристигнем във Видин, цяло Маджарско и Трансилвания ще скочат на коне и ще дойдат при нас. Така би могло да бъде, ако нашият стар господар би бил жив.¹⁰ Но сега да дойде някой при нас, да не дава господ; но той нека пази ваша милост.

135

Видин, 7 април, 1738

Свършихме гече и това, че дойдохме тука, но бързо, защото ние не можехме да вървим по друг начин, ако и почти десет дни да бяхме на път. Достатъчно е само, че от Черна вода излязохме на 27-ия ден от миналия месец. Не трябва да се мисли, че ни е прогонил неприятелят, но че всичко вършим тичешком. Навсякъде ни даваха пощенски коне за нас и за товарите. Можем да кажем, че товарът ни струва повече пари на императора¹¹, отколкото на нас, защото многото пощенски коне плаща все императорът. Пътят ни не беше скучен, защото вървяхме през твърде хубави земи — навсякъде все край Дунав. Наистина малко пусти, защото и селата сега през войната са пусти. Оная хубава земя се владее все от сърби (рац), които не са твърде работливи. Жените носят твърде грозни кауци. Вчера, когато се намирахме на две мили от Видин, пашата изпрати пред нас до триста или четиристотин конници, всички гиздави и добри ездачи. По брега на Дунав пък, на една малка миля от града, бяха издигнати шатрите му. Идвайки пред нас, заместникът му поздрави княза¹² от името на пашата и го въведе в шатрите, където нагости княза. След обед князът се качи на коня на пашата и с голям блясък и всред топовни гърмежи пристигна в града. Отседнахме не в крепостта, а във външния град. Друг път ще пиша за друго, сега това е достатъчно.

¹⁰ Става дума за Ференц Ракоци II (1676—1735). Бележита фигура в маджарската история, вожд на освободителната борба срещу Хабсбургите през 1703—1711 г. От 1704 г. трансилвански княз. След неуспеха на борбата бил принуден да бяга и през Полша и по-късно през Франция, намира убежище в Турция (1717 г.) с надежда чрез австро-турските войни да продължи освободителната борба. След Пожаревацкия мир (1718 г.) Портата определя нему и хората му гр. Родосто за убежище, където Ракоци през 1735 г. умира. По-късно тялото му било пренесено в Цариград и погребано до гроба на майка му.

¹¹ Както и на други места, тук под император се разбира султанът.

¹² Йозеф Ракоци (1700—1738). Син на Ференц Ракоци. Възпитавал се във Виенския двор, но по-късно избягал оттам в Турция и бил поканен от Портата в Родосто. След смъртта на баща си застанал начело на маджарските бежанци в Турция и през януари 1738 г. сключил съюзен договор със султана срещу австрийците и бил признат за трансилвански княз. По време на австро-турската война през 1737—1738 г. бил с турските войски, тръгнали за Унгария. За тоя поход се говори тук в писмото на Микеш. Както се вижда от писмо 144 от 10 ноември 1738, дадено тук, той починал в Червена вода, а не в Родосто, както се знае в маджарската история.

Вчера нашият главен генерал нагости княза. Струва ми се, че достойно мога да нарека тоя паша генерал — ако това не е достатъчно, мога да го нарека губернатор, защото е везир с три бунчука¹³ и по време на война заповядва най-малко на шестдесет или седемдесет хиляди души. Неговият пашалък е по-широк и по-дълъг, едва ли не два пъти колкото Трансилвания. Та не може ли такъв да се смята за генерал, или губернатор? А пък той е почти вечен господар на областта си дотогава, докато не го изместят от нея. Та като пашата ни издигна шатри извън града, вчера в 8 часа отидохме там с голям блясък. След един час и пашата пристигна там с голяма церемония и се настани в своята шатра. Трябва хубаво да се внимава, не той да ни чака в шатрите, а ние него; защото турчинът знае твърде да спазва церемонията. След един час князът отиде при него и разговорът трая един час. Тоя паша е хубав човек, сложен по везирски начин. Той бил арменец и затова го нарекли Халвач Мехемет.¹⁴ Твърде благосклонен и умен човек. Вярно че не е бил военен човек, понеже паша са го направили от главната митница. В тая страна хората никнат на такива големи пашалъци като гъби. Достатъчно е, че сега всеки час ще тръгват оттук най-малко петдесет хиляди души, за да обстрелват Оршо̀ва. След разговора князът отиде в шатрата си и седна да обядва с офицерите си, обядът беше приготвен от пашата: на софрата следваха най-малко петдесет чинии ястия. Пашата се храни в своята шатра. След обяда пашата нареди джигитовка с около шестдесет ездача, после се стреля по цел с пушки, сетне със стрели; разходиха се и конете му. След като всичко това свърши, в пет часа донесоха вечерята, а след вечеря се качихме на конете и се запътихме бавно за в къщи. След известно време и пашата се завърна в крепостта. Турското угощение е такова тъжно веселие. Той ни покани на обед, но не яде с нас. След това не го видяхме. Когато си отидохме, не пожела да се сбогуваме с него. Големите турски господари са свикнали така да угощават християните, които пият вино.

Вътрешният град не е хубав, външният е грозен, пуст и кален. Но извън града има хубави местности. Тук всеки ден гледахме печални неща, защото всеки ден виждаме как водят от улица на улица робите, ту мъже, ту девойки, ту жени с деца. Щастлива е оная жена, която я купуват заедно с детето ѝ; защото

¹³ Бунчук — знаме от конска опашка, което се давало на везири и военни лица, според заслуги и за отличие на чино̀ве.

¹⁴ Хаджи Ивас Мехмед паша. Тук Микеш го дава като арменец. Според други той бил от албански или грузински произход. По време на австро-турската война от 1737/1739 г. за заслугите му бил назначен за велик везир, известен под името Аваз паша. На тоя пост той останал от 17 март 1739 до 22 юни 1740 г. Вж. М. Guboglu, *Palaeografia și diplomatica turco — csmana, București*, 1958, 99.

често пъти един купува жената, а друг детето: в един час те се разделят един от други, за да не се съберат никога. Обикновено нещо беше, когато един турчин искаше да продаде един нещастен немец, водеше го от улица на улица, като викаше: «десет талера, шест талера, пет талера му е цената» — но никой не му даваше нищо за него. Понеже турчинът беше беден, едва ли можеше да задържи роба си, защото и сам нямаше нито стотинка. В яда си, че никой не поиска да го купи, той го заведе в кафенето и го продава там за чаша кафе. Толкова евтина е тук императорската птичка!¹⁵

137

В и д и н, 9 ю л и, 1738

Ние сме нащрек, защото, както обикновено, и оттук трябва да се готвим и тръгнем бегом. С кого, къде? — слушай със спокойно търпение. На петия ден от тоя месец везирът пристигна тука откъм Ниша (Ниш) с голяма бързина. С него имаше 80 хиляди човека, способни да носят оръжие. Понеже бърза, той не може да остави войската си да почива и затова днес тръгваме към Оршова. Причината за това е, че тукашният паша вече от месец и половина е обсадил и обстрелвал Оршова. Но от две недели вече генерал Кьонигсег¹⁶ го е отблъснал и подкрепил крепостта. Като узнал това, везирът е дошъл затова насам с такава бързина и затова днес тръгваме, за да помогне на пашата. Със себе си той води големи оръдия и всичко, което се изисква за битката за крепостта. Има и такава оръдие, пред което вървят шестдесет бивола.

Завчера везирът съобщи на княза да напусне Видин и да отиде с него в лагера. Ние се приготвихме прочие, както обикновено, и отидохме в лагера на везира. Но как отидохме? — защото нашата работа е безпримерна: никой измежду нас няма кон, нито някакви лагерни принадлежности. Везирът даде достатъчно коне на нас и на войниците, но това са пощенски коне — не е ли осъдително, че на лагер трябва да се отиде с пощенски коне! Достатъчно е да вървим с тях и така с поща да се върнем назад. Но всичко това може в комедията. Везирът ни влачи за това там, като мисли, че когато бъдем в лагера, при нас ще дойдат много маджари. Но слава богу, не дойде ни един свесен. Ония, които дойдоха, отърваха бесилката. Те само приказват много хубави думи, друга полза от тях нямаме. Любезна лельо, една малка молитва би била полезна за такъв, който лагерува с пощенски кон.

140

В и д и н, 1 с е п т е м в р и, 1738

Сега вече сигурно можем да кажем, край на комедията, и че почтено ни свалиха от театрума, и че везирът ни заряза без никаква церемония. *Perditio ex te Israel.*¹⁷ На 27-и ден от мина-

¹⁵ Длюзия за войниците на австрийския император.

¹⁶ По време на австро-турската война от 1737/9 г. бил началник на австрийския военен съвет. В 1738 г. разбит при Оршова.

¹⁷ Гибелта идва от тебе, Израел.

лия месец ние напуснахме Фетислан¹⁸ и отидохме след везира към Видин. С нас имаше твърде малко войска. Везирът беше съобщил, че по пътя ще се срещне с княза. Везирът, както винаги, тръгна преди нас, към девет часа спря да обядва; на нас пък ни казаха, че следобед ще се срещне с княза. Затова ние бързахме след него, за да можем след обяда му да пристигнем на място. Но тъй като везирът нямаше никакво намерение да се срещне с нас, той се наобядва набързо, и когато видя, че се приближаваме към шатрата му, вдигна се, качи се в каляската си и си отиде отпреде ни. Това вече не беше шега. После ни казаха, че срещата ще стане при Видин. Като пристигнал във Видин много преди нас, везирът беше вече в шатрите с целия си двор. Когато и ние се приближихме към шатрите, ни съобщиха, че сега не може да се срещне с нас, защото му било лошо, а да поведем юздите на конете си към мястото за отсядане, което беше на Дунавския бряг, извън града. При това ние се слисахме, виждайки колко грубо се отнасят с нас. Каква промяна! Няколко месеца преди това ни въведоха във Видин с голям блясък, а сега не искаха да ни приведат и през града и вън от него, да обикаляме много вън сред градините. Най-сетне стигнахме на мястото, и тук бяхме под шатри, само че сами, като изгнаници. Тука пристигнахме на 29-и. След това вече и князът няма да казва според обичая си, че «Портата се отнася към мен с по-голяма почит, отколкото към баща ми».

Следобед съобщиха, че князът може да се срещне с везира, нека само да отиде при него. Но след малко отново съобщиха, че не може, защото го боли глава. Явно нежелание. А вчера рано сутринта тръгна оттук с целия си двор, като нас ни остави тук. Докога ще останем тук, къде ще ни водят през зимата, бог знае. Но ние знаем, че здравето на княза е в твърде лошо състояние. Той и никога не е бил здрав, откакто е дошъл в тая страна. От известно време особено той твърде жълтее. А ядът много вреди на здравето му. Желая на ваша милост добро здраве.

141   В и д и н, 4 о к т о м в р и, 1738

[В това писмо Микеш говори повече за влошилото се здраве на княза и грижите, които били полагани за него от останалте общо 150 души бежанци. Накрай относно тяхното бъдеще в тоя край на империята пише:] Везирът изпрати тука един ага, за да поръча кораби, защото ще заминем надолу по Дунав до Оросчик, оттам за Черна вода, за да зимуваме. След два дни тръгваме. Затова отправяйте писмата там и пазете здравето си.

142   Р у с е, 14 о к т о м в р и, 1738

Тук сме прочие, тъй като пиша оттук, макар и в сред толкова много ужасни опасности. Но благородната кръв или губи,

¹⁸ Фетх-юл-ислам — Кладово на Дунав.

или печели, но опитва. Все пак пристигнах е тука благополучно. Ту на гърба на неприятеля, ту трябваше да вървим всред няколко хиляди, но все пак нямахме нужда от бръшар. Трябва да се разкаже за тая голяма опасност. Не е ли голяма опасност това, че трябваше да минаваме през толкова много вода. А ако бяха обърнали кораба ни?

Достатъчно е (да кажа), че на шестия ден от тоя месец всички господа бежанци, както следва: господин Чаки, господарският син Заи, Илошвай, Папай, Дастн, той е италианец, Пазмани и аз се качихме на кораб. Князът беше качен на кораба в твърде окаяно положение, като не искаше никой от нас да бъде с него в кораба, който ние не закачахме много, защото извършвахме водния си път с по-големи залисии. Наистина, прекрасно нещо е да пътуваш надолу по Дунав в добра компания, каквато бяхме ние, защото след всеки два часа се срещахме с хубави острови и понякога минавахме край доста големи градове. Всички градове са откъм страната на Турция. Прочутият Никопол би бил най-хубав между всички, но е построен на твърде грозно място. Под града отсреща в Дунав се вливат водите на милия Олт.¹⁹ Не можах да го погледна без въздишка, защото изтича от такава мила родина, откъдето от 31 година съм постоянно откъснат.²⁰

Понеже нощем беше опасно да се пътува, всяка вечер ако-стирахме край някой остров. Често пъти на островния бряг завързваха кораба в хрена, защото той има толкова дебели корени, колкото процепа на кола. Ако го настържат, той е жълт и хубав, ако се яде веднага, но е безвкусен, когато постои малко настърган. Имаше и кръвопролитие, защото особено откъм страната на Влашко, на островите, почти навсякъде се намират свини. Диви или питомни не зная, защото те живеят винаги по островите, съвсем сами — може би да имат и стопани. Достатъчно е това, че на един остров захлахме две. Наядохме се добре и още ни държи ситост. Но с колко проклетия сме ги яли, защото главният ни кормчия беше турчин. Все казваше, че сме замърсили кораба му. Ние само се смеехме на това, а той трябваше да преглъща мазния дим. Колко добър мюсюлманин беше, сигурно след това е продал кораба си, защото е омърсен от свинското месо. Вчера, на 13-ти, пристигнахме тука благополучно, слава богу. Князът вече беше пристигнал тука в твърде окаяно състояние. Оттук вече бързо отиваме в Черна вода. С това оставаме. . .

Макар и аз да не получавам ваше писмо, любезна лельо, пак пиша. Как бих могъл да получа писмото на ваша милост, когато никога не стоим на едно място. Ние вървим ту по вода,

¹⁹ Реката Олт идва от Трансилвания, минава през Влашко и се влива в Дунав срещу Никопол.

²⁰ Микеш е напуснал родината си в свитата на Ференц Ракоци II още от началото на неговото изгнаничество и е умрял в изгнание, без да я види пак.

ту по суша, ту из въздуха. Но поне да бих писал за нещо добро, а не винаги за мизерия. В 19-ия ден на миналия месец тръгнахме от Оросчнк. След три или четири часа пристигнахме тука в твърде лошо състояние. Но князът иска да остане до край верен на природата си. Три или четири дни след пристигането тука той отстрани всички от себе си, дори и бръснарите си. Вярно е, че тук има чума, но лекарите наистина трябваше да задържи при себе си. Той отстрани от жилището си и слугите и държи при себе си само един пътуващ доктор, готвача, един беглец италиански мускетар и две жени. Дворът му се състои от тях. А те са такива личности, които не е познавал преди няколко дни. Може ли да доверява живота си на такива? През нощта на завчерашния ден стана така, че ония, които са при него, мислеха, че е умрял. Веднага изтичаха при мене да ми кажат, че умира. Но за да не го разсъдя, не се явих пред него. Отговорих само като Естер: «Ако само царят не ме повика, не смея да се явя пред него.»²¹ Турските чиновници, като видяха, че не постъпва правилно, съобщиха на княза да вземе при себе си някой от нас. Ако настъпи смъртта му, да има някой край него. На това той ми съобщи да бъда при него. Затова от няколко дни постоянно живея при него. Бръснарите беше принуден да вземе при себе си, против съветите и волята на които напук си пусна кръв. С една реч, в каквото състояние се намира, не вярвам, че ще излезе оттук. С това оставам. (В следващото писмо, 144, от 10 ноември 1738 г. Микеш пише, че предния ден княз Йозеф Ракоци, синът на Ференц Ракоци II, е починал в Червена вода и е оставил завещание да го погребат до баща му, който, както се знае, е умрял в Родосто и после останките му са били пренесени и погребани в Цариград, «но не вярвам, че ще разрешат».)

145   Черна вода, 15 декември, 1738

[*След като изказва мисли за злата участ на маджарската емиграция, останала без глава със смърта на втория Ракоци, Микеш продължава*]:

Завчера тука пристигна един главен ага с писма от императора и везира, в които има хубави обещания. Според поръчението на горкия княз цялото му имущество досега беше в мои ръце, но няколко дни преди това по заповед на Портата турските чиновници се събраха тук и описаха и подпечатаха всичко, което взеха в свои ръце. И аз изоставих местожителството и отидох в друго жилище. Такъв е светът! Чие ще бъде (онова), което си събрал. С това оставам и пр.

²¹ Неточен цитат от една пиеса на Расин, «Естер», която Микеш бил гледал заедно с Ракоци в Париж. Вж. посоченото по-горе критично издание на Микешовите писма, стр. 710—711.

На 14-я ден на миналия месец тука се завърна дефтердарът със заповед на Портата. И тъй като Портата не даде разрешение да се пренесе тялото на бедния княз в Цариград, снощи го погребаме в една гръцка (сиреч православна) черква.²² Господ Исус да го постави до десницата си в последния ден.

Сега тук всеки час става разпръсване на апостолите. Заповедите пристигнаха. Господин Чаки ще отиде към Видин, младият господин Зан²³ в Кочин²⁴, а аз в Яш, но и двамата ще вървим заедно чак до Яш. Оттам отиваме в Букурещ и оттам до край през Влашко, в Молдова. Оттук ние тръгваме след 4 дни, защото във фермана ни е казано да тръгнем един час напред. Защото тук в заповедта не посочват, когато пращат някого някъде, за да бърза, а да тръгва един час напред, отколкото би трябвало и да бъде един час напред там, където го изпращат. Достатъчно е това, дори и да не мога да видя Трансилвания, но мантията ѝ ще видя, защото ще минем край трансилванските планини. Ако в Загон²⁵ няма да мога да пия бира, ще пия от водата на Бозза²⁶ — (и) ще ги поздравя от името на ваша милост.

Струва ми се, че доста подробно изложих пред ваша милост всичките работи на горкия княз и края на неговия живот. Тук вече погребаме двама Ракоциевци — третият да го поживи бог, той да не яде турски хляб.

Преди да завърша това писмо и да прибера принадлежностите за писане, невъзможно е да не пиша за една история, заслужаваща малко смях — стига съм писал за тъжни неща. И така, при нас се намират и немски мускетари беглеци²⁷ и понеже ке-сните им са твърде тънки, а водата им омръзнала, не знаеха по какъв начин могат да пият вино без пари. И затова се посъветвали помежду си, по какъв начин да пият вино без пари. Един от жадното събрание казал на останалите съветници: «Следвайте само това, което аз кажа, и ще имаме вино.» Изпраща, значи, от останалите четирима с мотики и лопати. Късно вечерта те отиват при портата на един православен свещеник²⁸ и започват да копаят там и изхвърлят пръстта, сякаш копаят гроб. Когато све-

²² Под гръцка черква тук трябва да се разбира православна.

²³ Това са имена на членове на благороднически маджарски семейства, придружавали Ракоциевци.

²⁴ Хотин на десния бряг на Днестър.

²⁵ Име на селище в Румъния (Трансилвания), близо до Брашов, родно място на Келемен Микеш.

²⁶ Днешната река Бузю в Румъния. Извират от брашовските планини и се влива в р. Серет.

²⁷ Под немски се разбират австрийци.

²⁸ Както се вижда и от писмо 133, населението на Черна вода се е състояло от власи, българи и малко турци. За никакви гърци не става и дума. Следователно свещеникът е бил или българин, или влах. Маджарите наричат православните гръко-източни, затова и Микеш е писал така — гръцки свещеник.

шеникът чул, че работят пред портата му, излиза и ги пита какво искат? Те му отговарят, че искат да погребат един мъртвец. Свещеникът ги кара да го погребат другаде, но те копят яката. Свещеникът помисля и ги пита, от чума ли е умрял човекът? Те отговарят, че от (чума). Свещеникът се изплашва и казва: «Приятели, само тук не го погребвайте, по-добре ще ви дам 3 ведра вино». Но те пак копят. Свещеникът обещава 4, а после пет. Когато пазарлъкът става, свещеникът поглежда назад и вижда, че носят мъртвеца на една дъска. При това свещеникът се изплашва още повече и от вътрешната страна на портата гледа как се извършва погребението. Мушкетарите му викат, че ако даде пет ведра вино, ще отнесат мъртвеца по-нататък. Бедният свещеник обещал само и само да се отърве. А те веднага влизат вътре и изнасят петте ведра вино. И свещеникът отива след тях, за да види, отнасят ли мъртвеца. Но с какво удивление видял, че дигайки се, мъртвецът най-напред започнал да пие от виното. Бедният свещеник не знаел да се сърди или да се смее, че са го измамили. . .

[Следващото 147 писмо е последно, писано от Черна вода на 4 юни 1939 г. В голямата си част то е посторение, на места дословно, на предходното, затова и тук не се дава.]

на 4 юни 1739 г. В голямата си част то е повторение, на места дословно, на предходното, затова и тук не се дава.]

Накрай в писмо 157, писано от Родосто на 22 юни 1740 г. на обратен път от Букурещ, Микеш между другото пише не твърде ласкаво за песните на българските моми, през чиито селища е минавал (имената на селищата не споменава):

«. . . На много места накарахме българските моми да потанцуват за няколко монети, но те никога не се уморяват от танца, защото играят само на едно място, рядко си движат краката, правят една-две стъпки напред и толкова назад, и това е всичко, но не щадят многото песни, защото сами си ги пеят и сами си ги играят; но що за песни са това, на човек му скърцат зъбите, когато ги слуша, както когато железар пили желязо, но разликата е само в това, че когато някоя хубавелка пеше, нейният глас все пак се харесваше малко. Украшенията им се състоят в това, че накачват по себе си много видове пари, по косите си, по шните си, с една реч, накачват си всичко с разни видове медни пари и монети. Но има и друга церемония, че когато човек влезе в някое българско село, някаква стара жена отива пред него с едно решето, в което има пшеница, и го попръсква с една шепа, на нея трябва да се даде нещо, защото тя не е длъжна да дава пшеницата даром. . .»